

Syéd , G. F. & Kjelen, H. (2026). Olav Duun. Menneske og natur.
I G. F. Syéd & H. Kjelen (red.), *Olav Duun. Menneske og natur*
(s. 7–16). Fagbokforlaget. <https://doi.org/10.55669/oa721000>

Innledning

Olav Duun. Menneske og natur

Grethe Fatima Syéd og Hallvard Kjelen

Noe av det aller hyggeligste med å arbeide med litteratur, det være seg i akademisk eller ikke-akademisk sammenheng, er når ett eller annet får deg til å se med nye øyne på en tekst du trodde du kjente ut og inn fra før. Dette opplevde jeg to ganger under konferansen denne boken har sitt utspring i, nemlig *Olav Duun. Menneske og natur* ved Nord Universitet på Levanger, 20.–21. september 2023. Vi hadde valgt *Olav Duun. Menneske og natur* som tittel på konferansen fordi det, for å være ærlig, var en så åpen invitasjon at det var vanskelig å se for seg at noe kunne falle utenfor.

Men det var for det første *Juvikfolke* som var på tale, Duuns romanserie som ble utgitt i seks bind i årene 1918–1923, og som dermed feiret sitt hundreårsjubileum nettopp i dagene konferansen foregikk. Verket hører uten tvil til blant Duuns hovedverk, og det har en like urokkelig plass som et hovedverk i norsk litteraturhistorie. Det brakte ham nesten nobelprisen gjennom en årrekke, helt til Undset (som i talen som leder av Den norske Forfatterforening ved Duuns bære kalte ham «Norges største dikter») fikk den i 1928.

Juvikfolke handler om en slekt og et samfunns utvikling fra en fjern, mytologisk fortid og frem til verkets samtid. De første setningene i den første boken, *I blinda*, har jeg kunnet utenat i mange år, og jeg har både fremført dem i lystige lag, forelest om dem for lek og lærd, og publisert om dem i vitenskapelige publikasjoner som denne. De lyder slik: «Den første juvikingen dei veit å fortele om, var kommen sunnant, ifrå Sparbun eller Stoe eller kor det no var. Han heitte Per.» (1948/49, bd. 5, s. 11)

Det er en kontant åpning på et mangfoldig verk. Den spiller stilistisk på et saga-forelegg, og, gjennom å antyde en genealogi helt fra et ur-opphav, et tilsvarende bibelsk. Men den er også svært duunsk, og, gjennom å så tvil om utsagnet som presenteres samtidig som det slås fast, nokså moderne. Innskuddet «eller kor det no var» trekker tilbake samtidig som det legger til, og leder oppmerksomheten mot selve det at det fortelles.

Veldig duunsk. Vi ser noen av hans kvaliteter alt her: noe av det han stadig interesserer seg for, og måten han liker å legge frem et stoff på – det breie overblikket som avløses av en brå innzooming, den stadige påpekingen av hvor uvisst mye av det vi tror på er, de fargerike portrettene både av det som kalles *bygdedyret*, men også av alle de helt ordinære individene som, i likhet med oss andre, strever og slåss, elsker og hater, vinner og taper i sine helt eksepjonelle, vanlige liv.

Så er det bare slik at Per slett ikke *er* den første juvikingen «dei veit å fortele om». For, som Aasta Marie Bjorvand Bjørkøy la vekt på i sitt keynote-innlegg på konferansen, har Per en mor. Dette burde ikke være noen nyhet. Det står i boken. Svart på hvitt. Har stått der alle gangene jeg har lest den. Men det var nytt for meg. Jeg har tatt feil i alle disse år, har lyttet for pliktskyldig til den ene stemmen i teksten, og gått glipp av noe viktig.

Men å gjenlese er en vidunderlig plikt. Dermed måtte jeg ta frem *I blinda* enda en gang. Og joda, den første juvikingen «dei veit å fortele om» *er* ikke Per, slik tekstens manifeste betydning påstår. Det er Pers mor. Pers mor er ikke bare en myndig dame og den som får æren av å uttale den første replikken i romanserien – og vi vet hvor sterkt muntlig slagferdighet står i dette universet – det er hun som sørger for at Per får en kone, slik at det i det hele tatt blir mulig for ham å bli stamfar for juvikingene, og dermed få romanserien til å settes i gang og siden rulle og gå over mange hundre sider og år frem mot den spektakulære avslutningen, båthvelvscenen som blir Odins endelikt.

De to gifter seg riktignok aldri; så tidlig i serien er vi utenfor lov og rett og samfunnsmessige konvensjoner, men moren får, gjennom en samtale med sin motpart, matmora på Lines, i stand forholdet. Det er altså Pers mor som er den første juvikingen «dei veit å fortele om». Hun står bak hele juvikslekten, og *Juvikfolke*, som en ekte og mektig ur-mor, sammen med sin pendant, matmora på Lines.

Det fortelles ikke mye om Pers mor. Man kan si at hun blir fortalt om gjennom ikke å bli fortalt om. Ikke er hun navngitt, og ikke gis hun status på det primære nivået i fortellingen. Historien hennes ligger mellom linjene, som en ekte *her-story* mot Pers *his-tory*.

Kan vi da si at Duun er feminist? Det ville være en overdrivelse. Til tross for at han stadig setter betydning i bevegelse gjennom sine paradoksale utsagn – på kjønnsområdet for eksempel, i *Straumen og evja* (1926): «Eg er glad vi har det som vi har det eg, i det stykket er eg kvinnfolk, eg er jamgod med mannfolka slik» og i *Ettermæle* (1932): «Kvinnfolk skulde ingen vera. Det skulde mannfolka vera» (bd. 8, s. 138) – er han på mange måter en tradisjonalist. Han skildrer gjerne bondesamfunn litt tilbake fra sin egen tid, der mannen styrer i gård og grunn og kvinnen i heimen, og selv om *The hand that rocks the cradle is the hand that rules the world* gjelder også hos Duun, finner vi ikke noe uttrykt ønske om å endre på den formelle maktfordelingen. Tvert imot, når Massi seinere i *I blinda* har fått mannen Anders til å bli «den ho vilde ha

han til» (bd. 5, s. 222), blir hun urolig, for «no visste ho ikkje lenger kva veg det bar» (bd. 5, s. 222). Men det er mannen som frir (Åsel, som enda seinere blir det første kvinnelige overhodet i slekten, er unntaket, og det blir da også fremhevet), det er skam for en kvinne å få barn utenom ekteskap og så videre.

Vi får riktignok en opplysning til om Pers mor. Når hun er død, har Per begravd henne «nedi bakken» (bd. 5, s. 12). Gjennom å knytte denne forbindelsen, mellom mor og jord, det kvinnelige og naturen, pirker Duun i tema som både er aktuelle og har en lang kulturell historie. Naturen gir, som kvinnen, liv, og fører det videre. Og den har, som kvinnen, fått relativt hard medfart i vår såkalte sivilisasjon.

Den andre innsikten som falt ned i fanget på meg under Duun-konferansen, er knyttet til Duuns siste verk, *Menneske og maktene* (1938), også kalt hans testamente. Denne er kanskje i enda høyere grad relevant i dag.

Menneske og maktene handler om et øysamfunn som blir utsatt for et voldsomt uvær, med springflo og storm. Noen overlever, mange dør. Boken har blitt lest som en historie om naturens makter, om maktene i menneskesinnet, om de relasjonelle maktene mellom oss og om politiske makter i Duuns samtid. Den har vist seg å tåle uvanlig mange lesinger – også *Menneske og maktene* inneholder for eksempel et kjønnsperspektiv, som en student under muntlig eksamen i sin tid gjorde meg strålende oppmerksom på, nemlig hvor ofte Duun i denne boken lar menn bli eneforsørgere og primæromsorgsytere for barn.

Sist denne romanen ble ny for meg, var under den såkalte flyktningkrisen høsten 2015, da bildet av Alan Kurdi, den lille gutten med blå shorts og rød t-skjorte, ansiktet ned og armene passivt langs kroppen liggende død på stranden i Bodrum, Tyrkia, gikk verden rundt. Da ble det tydelig for meg hvordan alle personene i Duuns roman introduseres med hvor de *egentlig* stammer fra. Ikke bare består altså ur-juvikingene av migranter (de har riktignok bare forflyttet seg «ifrå Sparbun eller Stoe eller kor det no var», men tilflyttere er de like fullt, til og med «sunnant», sørfra, der også de vi frykter mest i dag vandrer og drukner fra), men rollegalleriet i *Menneske og maktene* består av innflyttere de også, og romanen tar seg tid til å fortelle hvordan det hadde seg at de havnet på det multikulturelle samfunnet Øyvære dermed må sies å være. I det hele tatt slår Duuns bøker beina grundig vekk under myten om det monokulturelle samfunnet; som Beatrice Reed har vist, i etterordet til nytugivelsen av *I eventyret* (Vidarforlaget 2021) er også sjøsamene representert her, som et tidlig tilfelle i norsk litteratur.

Og på slutten av undergangsromanen, etter katastrofe, stormflo, skrekk og død, avrundes historien med fortellingen om nok en migrasjon. Da må de overlevende etter miljøkatastrofen reise til fastlandet for å skaffe kister og begrave sine døde, og igjen understreker teksten, med brillene jeg hadde i 2015, hvor fremmede de var der, hvor annerledes, hvor de lengtet tilbake til det som da var blitt deres hjem.

Men det var i gamle dager. Nå er nå, og i årene etter 2015 har miljøkrisen i stor grad overtatt stillingen som det mest prekære problemet verden står overfor. Kan så Duun si oss noe om den?

Det kan han. Det måtte bare en endret verdenssituasjon til for at jeg skulle se det. I 2015 var jeg fortsatt litt forlegen over det jeg oppfattet som en harmoniserende innstilling til naturens skjønnhet, som jeg knyttet til klisjeer om å lade batteriene, lytte til stillheten, være i pakt med ett eller annet. Men hos Duun er ikke bare naturen vakker, som noe å se på og sukke henført over. Den er alltid, og i høy grad, levende. Mennesket ser ikke bare på havet, månen og skyene som om de selv besitter en høyerestående bevissthet og omgivelsene bare er *ting* – naturen ser også tilbake, den er levende og besjelet; sjøen kan *flire* «med brunsvarte tarebladstungor ut or munnen» (bd. 4, s. 222), skyene *seile* «med lystig bør innover fjella» (bd. 3, s. 42), månen kan både smile, stirre og le, og vinden kan pusle i trær og gress og hviske med knapt hørbar stemme.

Dermed går Duun rett i klinsj med hvordan vi har oppfattet materien i alle fall siden René Descartes etablerte sitt nådeløse skille mellom *res extensa*, det som har utstrekning, og *res cogitans*, det som har bevissthet. Det er jo dette som har ført oss til kanten av stupet. Vi har drevet rovdrift på naturen uten tanke for om vi har rett til det eller ikke. For vi er jo mennesker, skaperverkets høydepunkt, må vite. Det andre er materie, døde, sjelløse ting.

Men «den som graver en grav, faller selv i den» (Ordspr. 26, 27), står det i Bibelen, «den som ruller en stein, får den over seg» (Ordspr. 26, 27). Og «steinen kjem att» (bd. 12, s. 59), sier Duun, som flere ganger spiller på slike bibelsteder. Her kan vi trygt se det store i det små og lese steinen som en synekdoke for selve jordkloden. Kødde du med den, får du en kraftig kilevink tilbake.

Maria Olerud har på vinduet.no nylig kalt *Menneske og maktene* Norges første klimaroman. Flere innlegg under konferansen knyttet den også helt presist til miljøkrisen. Men det som førte meg til naturen og nåtiden, og gjorde romanen ny for meg, kom via en omvei. Det var da Ronny Spaans, ganske *en passant*,

og i alle fall ikke som en banebrytende nyhet, i sitt innlegg viste til tittelen på det siste kapittelet i boken.

«Da Gud rømte landet», lyder den. Katastrofen inntreffer, sier Duun her, når Gud ikke lenger har tålmodighet med puslingene han har skapt, og rett og slett går fra borde, for å si det i romanens metaforikk. Og når Gud forsvinner, går det ille. Det er her dramatikken topper seg i romanen, og det viser seg hvem som skal overleve og ikke. Uten barmhjertighet blir den ene etter den andre vasket til havs.

Nå er det kanskje på sin plass å presisere at det ikke er helt innlysende at forfatteren viser til vår monoteistiske guddom på denne måten. Og det betyr på ingen måte at Duun er en kristen forfatter – jeg hadde nær sagt, så langt ifra som det er mulig å komme. Tvert imot er hans kritikk av den flokkmentalitet og massesuggesjon som foregikk i vekkelseskristendommen den krasseste man finner i forfatterskapet. Det er i grunnen bare noen få typer mennesker Duun er sarkastisk mot. Den viktigste er predikantene (de andre er lærere, og, apropos nobelpris, rettroende nynorsk-vestlendinger). «Himmerike ligg ikkje på den kanten!» (bd. 3, s. 267), står det i en tidlig roman. Og med «den kanten» vises det til retningen der bedehuset er. Det er rett og slett tegn til at Duun anser kristendommen for å være blasfemisk *på grunn av* den antropomorfe guden. «Viss trianglene hadde hatt ein gud hadde dei laga han trekanta», står det i hans ikke utgitte etterlatte notater.

Men Duun er en tvers igjennom paradoksal forfatter. «Kristendommen, det er med den som det er med kulturen» (bd. 3, s. 201), sier Odin Sætran, en av *Juvikfolkes* desiderte hovedpersoner: «han er så sjelden heime der dei snakkar mest om han» (bd. 3, s. 267). Verken Gud eller djevelen er til, sier Ola Håberg i *Storbrylloppet*. «Men eg kan no vel vera redd dem for det, veit eg? For å sjå dem i ausyna?» (bd. 6, s. 23). Mens Helmer, en av de overlevende i *Menneske og maktene*, målbærer en tanke som er så radikal at jeg måtte til en bok utgitt i 1999 for å finne den uttrykt hos en teolog: «Herren ga, og Herren tok, han tok heile religiøsiteten min, han skal vera lovprist for det» (bd. 12, s. 13, det er den italienske teologen Gianni Vattimo som sier noe lignende: «Det er bare takket være Gud at jeg er ateist»).

Dessuten er Duun en forfatter som legger vekt på ydmykhet og respekt. Mennesket er lite, verden er stor, som når en seinere Per i *I blinda* ser på stjernehimmelen en kald og klar natt: «kor ein såg var det måneskin og skuggar

og klår himmel. Slik kunde natta stige fram for ein: eit stort og stilt andlet, to store auga. Når dei stod imot ein, vart det lite å vera menneske. Kva var det dei såg?» (bd. 5, s. 98)

Til sist er det grunn til å se Duun som en mystiker. Han gir ikke positive beskrivelser av det guddommelige, men vektlegger det gåtefulle, ubegriplige og hvordan dette overskrider våre kategorier og vår rasjonalitet. «Deus semper major», er en gammel teologisk beskrivelse av det guddommelige. Samme hva vi prøver å si om det hellige: Gud er alltid større.

Gud er altså ikke ditt og datt, eller har dette eller hitt navn, og slett ikke noen detaljerte forskrifter for hva som er rett og galt og hvordan vi bør leve våre liv. Gud er hevet over slikt. Derimot er det i selve livet det guddommelige fins. I mysteriet vi aldri kan grunne ut. «Det at vi er til, Ragnhild, *det* er Gud det» (bd. 10, s. 228, forf.s uth.), sier Tale i *Medmenneske*-trilogien, det siste av Duuns hovedverk. Livet er det guddommelige. Og liv fins det like mye i en engkarse, en hund eller et avokadotre som i en konge eller stortingspresident. Alt som fins, har liv. Selv atomer dirrer. Det store i det små.

På samme måte som steinen som «kjem att» kan forstås som den store steinen vi står på, jordkloden, kan Gud i overskriften «Da Gud rømte landet» forstås som det hellige, spirituelle, åndelige, urørlige eller sjelelige. Dette har vi dårlig språk for, og det er en del av poenget: Grunnen til at Gud har rømt, er at vi har fordrevet denne dimensjonen.

Kan vi ta inn over oss dette, ordet Gud som bilde på det som er større enn oss, kan vi også si at det er det guddommelige i verden, i naturen, som må redde oss. For å være presis: at noe i oss er villig til å anerkjenne det. At vi er villige til å trå et trinn ned på verdenspyramiden, abdisere fra stillingen som skaperverkets endepunkt og legge til rette for at en hellighetsdimensjon kan komme tilbake. Om det så bare er en anerkjennelse eller respekt for at noe er større, selv i det små. Vindpustet i gresset. Mumlingen i bølgene. Livet i cellene. Både på det individuelle plan vil dette være gunstig – og ordene *hel*, *helse* og *hellig* kommer fra samme rot – slik at vi skal holde ut å stå aleine under stjernehimlen, men også som samfunn, slik at respekten for det vi ikke forstår, ikke lenger gjør at vi kan tilrane oss retten til å råde over naturen med utsiktene til maksimalt utbytte som ledetråd. For da går det ille. Riktig ille.

For oss er klimakrisen en katastrofe. Men for Duuns aktualitet er den som sendt fra oven.

Om de enkelte kapitlene

Naturen i Duuns forfatterskap er hovedtema for flere av kapitlene i denne boken. Einar Vannebo har tatt for seg naturen slik den er skildret i *Juvikfolke*. Hos Duun er naturen, skriver Vannebo, «innskrevet i eit skiftande og forvitneleg verdimønster, som knyter den opp mot synet på menneske, kultur og religion». Slik blir det mulig å lese disse over hundre år gamle tekstene i lys av for eksempel økokritikken og opp mot dagsaktuelle miljøutfordringer. Dette er også utgangspunktet for Renate Nordnes' kapittel, som bærer tittelen «Menneskekatastrofar eller naturkatastrofar?» Her blir flodmotivet i *Menneske og maktene* sammenlignet med flommotivet i Jonny Halbergs roman *Flommen* fra 2000. Nordnes konkluderer forsiktig med at vi trolig kan lære mer av krisehåndteringen som blir skildret i *Menneske og maktene* enn av den dekadente tilnærmingen karakterene i *Flommen* har til katastrofen som bygger seg opp rundt dem.

Grethe Fatima Syéd analyserer naturskildringene hos Duun i et idéhistorisk perspektiv, og legger blant annet vekt på å vise hvordan den naturen vi finner i Duuns romaner er «levende, besjelet og ofte fortrollet», og hvordan den representerer noe som er større enn menneskene. Syéd peker også på at det kan være mulig å lære noe av naturforståelsen vi møter hos Duun. Det vi kan lære handler blant annet om selvforståelse og krisebevissthet: «Måten Duun skriver frem besinnelse, respekt og ydmykhet overfor naturen kan få oss til å innse at før noe endres i det ytre, må det endres i det indre».

Hallvard Kjelen presenterer en lesning av en mindre kjent del av Duuns forfatterskap, barneboken *Storbaaten* fra 1912. Kjelen viser hvordan denne boken, som Duun egentlig ikke ville vedkjenne seg, er umiskjennelig duunsk, ikke minst når det gjelder karakter- og naturskildringene. Det er for eksempel i *Storbaaten* at stormfloda, som har en så sentral rolle i *Menneske og maktene*, for første gang dukker opp hos Duun.

De øvrige bidragene i boken favner om en rekke andre aktuelle problemstillinger. To av dem har en litteraturdidaktisk profil. Haakon Halberg og Anne Cathrine Haugdahl har lest *I eventyre* sammen med lærerstudenter. For å legge til rette for at studentene skulle forstå boken dypere, tok de i bruk innsikter fra den stedsbaserte litteraturdidaktikken, og tok med seg studentene både til Jøa og til Trøndelag Teaters oppsetning av *Juvikfolke*.

Audhild Norendal argumenterer for å gi Duuns noveller en ny sjanse i den videregående skolen. Norendal leser de tre novellene «Lykke-Per», «Ny akkort» og «Ei lita gjente og tjuven hennes¹» i lys av begrepet *sårbarhet*, og viser hvordan en slik lesning kan gi en didaktisk inngang til forfatterskapet. Hos Duun, sier Norendal, kan elevene møte «litterære fremmederfaringer slik at de ikke bare utløser identifikasjon og medfølelse, men også yter en motstand og provoserer til refleksjon».

John Brumo løfter, som Norendal, frem Duuns noveller, men i et sjangerperspektiv. Brumo viser hvordan fortellingene i *Blind-Anders* kan forstås i lys av både den tysk-nordiske novelletradisjonen, eventyrsjangeren og islendingsagaene. Brumo konkluderer med at fortellerstemmen i *Blind-Anders* hincer om en livsvisdom, men at fortellingene helst slutter i det åpne «med en vedvarende følelse av tvil og eksistensiell uro».

Aasta Marie Bjorvand Bjørkøy tar for seg fremstillingen av aldring og alderdom i *Juvikfolke*. «Duuns litterære alderdommer er ambivalente; de eldste er i stor grad vitale og handlekraftige, men samtidig sårbare og svekkede», konkluderer Bjørkøy, og hun ser en tendens til at de eldre får endrede roller etter hvert som handlingen i slektssagaen nærmer seg samtiden, fra voktere av tradisjon og familiens ære til å bli mer visjonære og vendt mot fremtiden.

Erik Bjerck Hagen drøfter det faktum at Duun «står oss fjernere enn han kanskje burde» med utgangspunkt i en lesning av *Medmenneske*-trilogien. Hagen problematiserer Dag Solstads nedvurdering av Duuns forfatterskap. Mens Solstad leste Duun som foreldet, ettersom han ikke er en tydelig modernist, legger Hagen vekt på at det er de unike romanpersonene som burde interessere oss. Ragnhild er «blant de fremste modernistisk tegnede hovedpersoner i norsk romanlitteratur i det tjuende århundret», skriver Hagen.

Modernisme er også et stikkord for Sveinung Nordstoga sitt kapittel om romanen *Ettermæle* fra 1932. Nordstoga argumenterer for at romanen lar seg forstå i lys av eksistensialistisk filosofi, og at den altså kan kalles modernistisk, både ut fra formelle trekk og fra dens kretsing rundt eksistensfilosofiske spørsmål.

Heming Gujord har valgt et spørsmål som tittel på sitt kapittel: «Kva kan vi lære av Odin?» Gujord gir *Juvikfolke* status som «*medverd* eller *modell for samfunnet*», og argumenterer for at romanene til Duun kan ha et stort

1 Duuns rettskriving er ulik alt fra hvilken utgave den enkelte forfatter siterer fra.

erkjennelsespotensial. Gujord oppsummerer kapittelet med fire maksimer om hva det er mulig å lære av Odin: at «rasisme og dehumanisering er drepende», «interessekamp er konfliktskapende», at «det vonde blir skapt i verda», og at «du og eg står til ansvar for personlege val».

Morten Olsen Haugen har lenge vært en utrettelig Duun-formidler, ikke minst gjennom Facebook-kontoen «Olav Duun» og Instagram-kontoen #dagensduun. I kapittelet «Gullkorn fra Duun» reflekterer han over denne formidlingsvirksomheten og over hvordan man skal finne Duun-sitater som kan egne seg i et slikt interesseskapende arbeid.

Ut fra den store bredden i tilnærminger og perspektiver vi kan se i denne boken, kan det være grunn til å håpe på fortsatt og økt interesse for forfatterskapet, både innenfor akademien, i skolen (ikke minst i den videregående skolen) og blant det bredere lag av lesere. Kapitlene i boken viser, sammen og hver for seg, at vi fremdeles har noe å lære av Duun om det å være menneske i verden, og at Duuns tekster utfordrer oss på stadig nye måter, slik litteratur av stort format kan gjøre.